

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2009 – Volume 18, Issue 2, pp. 84–90
URN:NBN:NL:UI:10-1-100067

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Igitur, Utrecht Publishing & Archiving
Services in cooperation with Utrecht University of
Applied Sciences, Faculty of Society and Law

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Johan Bootsma. **Is het te doen? Over ethiek en
methodiek van de presentiebeoefenaar in het boek
Een theorie van de presentie van A. Baart.** Chr.
Hogeschool Windesheim, serie teksten School of
Social Work, 2008, nr 6, 136 p., € 15,00.

BOOKS

KARIN RUNIA¹,
KITTY VAN ELST²

Er is al langere tijd kritiek op het competentiegericht denken in het beroepsonderwijs omdat veel (zo) niet wordt geleerd. Sociaal-agogische opleidingen zijn op zoek naar een andersoortige invulling die recht doet aan de waarden van het beroep en aan de professionals die daarin werken. Presentie lijkt hiervoor van belang te zijn. In toenemende mate wordt over presentie geschreven en wordt het in de praktijk toegepast. Presentie is niet nieuw. Voortgekomen uit onderzoek van Andries Baart naar het werk van buurtpastores (zie Baart, 2001) biedt “de theorie van de presentie” taal aan een belangrijke stroom

(menslievende, aandachtige zorg) en plaatst deze in actuele ontwikkelingen als het kwaliteitsdenken en het competentiegerichte onderwijs.

Een veel gestelde vraag is daarbij: kun je presentie leren? Over het leren van presentie en de zogeheten “presentiecompetenties” is inmiddels heel wat materiaal beschikbaar. In het onderwijsveld is er nu vooral behoefte aan het maken van een concrete vertaalslag volgens kwalitatieve eisen.³ Maar er zijn ondertussen nog veel methodische vragen te beantwoorden.

In dat opzicht heeft Johan Bootsma een belangrijk en actueel boek geschreven.

Bootsma heeft zich grondig verdiept in de presentie. Als docent beroepsethiek aan de Christelijke Hogeschool Windesheim in Zwolle (opleiding voor Sociaal Werk) geeft hij sinds jaren les over de theorie van de presentie en de presentiebenadering. Je mag hem met recht een kenner van de theorie van de Presentie noemen. In deze studie vindt de lezer een zeer bruikbare samenvatting van het dikke boek van Baart.

Het eerste doel van Bootsma is bij te dragen aan het juiste begrip van de Presentietheorie. Hij legt daarbij nadrukkelijk de verbinding met het werk van de andragoloog Okko Warmenhoven (1936–1983). Maar daar heeft hij het niet bij gelaten. Zijn tweede doelstelling is om een oordeel te formuleren over de relevantie van presentie voor de opleiding Social Work aan de hand van de vraag “Kun je het leren?” In veel van de door hem opgeworpen vragen echoot ons inziens een baselere vraag: “Is het waar/kan het wel waar zijn?” Bootsma vindt de theorie waardevol, doceerbaar en leerbaar, maar niet als methodiek. De tweedeling in dit boekje (als lesmateriaal voor studenten en een wetenschappelijke kritiek op de theorie van Presentie) lijkt daarom meer te zijn dan een uitsplitsing. Laten we het een haat-liefde verhouding met de presentie noemen.

Wij vragen ons af of de Social Work studenten alle vragen en tegenwerpingen die de auteur opwerpt een plek kunnen geven. De indeling is bovendien wat verwarrend; de hoofdstukken hebben soms samenvattingen,

er zijn veel citaten en discussiepunten en vanaf p. 49 verschijnen er ineens boxen. Het is een collage van kennis, alsof we meekijken in de lesaantekeningen van de docent. Veel nuancerings komen voort uit filosofische kennisbronnen. Soms lijkt er een punt gemaakt te moeten worden: Baart is zo origineel nog niet, kijk maar naar Warmenhoven.

Vanuit zijn kennis van de stof en met gebruikmaking van veel citaten, komt de auteur met vragen, zoals wat de aard is van de professionaliteit van de presentiebeoefenaar. Deze aard is, zo stelt hij vast, behoorlijk in tegenspraak met de reguliere beschrijving van het agogisch handelen, namelijk: van buiten het cliëntsysteem, met distantie, tijdelijk, doelgericht, planmatig, etcetera. Het zijn interessante kwesties waarvan we enkele kort belichten en bereflecteren. Wij doen dit eveneens met behulp van citaten, ontleend aan het boek dat we hier bespreken en aan een studiemiddag die op 27 februari 2009 plaatsvond aan de Christelijke Hogeschool Windesheim.

“De goede presentiebeoefenaar moet vooral goed kunnen chillen!” (Bootsma, 2009)

“Presentie is het agendaloos in de nabijheid van de ander kunnen verkeren en daarvoor leg je je methodisch-technische wapenuitrusting opzij” (Bootsma, 2009). Maar hoe staat het met de werkelijke aandacht van de presentiebeoefenaar, vraagt Bootsma zich af.

BOOKS

Is deze stilte niet veel strategischer dan je denkt? Hij ziet de werker dan ook voor een paradoxale opdracht geplaatst:

(...) De presentiebeoefenaar kan het niet goed doen. Hij staat voor een onmogelijke opdracht: hij doet het fout als hij knikkert (met kinderen in de speeltuin) om het knikkeren. Zijn gespannen aandacht moet gericht zijn op wat voorbij de alledaagse dingen ligt. Maar hij doet het ook fout als hij met diezelfde aandacht bedacht is op mogelijke verborgen problemen. Dan is hij strategisch bezig en dat is uit den boze. Maar diezelfde aandacht moet hij intussen wel weer gebruiken om 'dwars door de banaliteit, routine en het vanzelfsprekende heen' te zien 'hoe het werkelijk met iemand gaat (...)'. Dus toch weer de focus op dat wat achter het knikkeren vandaan kan komen. (Bootsma, 2008, p. 25)

Wat hier over het hoofd lijkt te worden gezien is de wederkerigheid van de relatie. De kinderwerker die zijn tijd (aandacht) vult met allemaal geprogrammeerde activiteiten heeft daar vast zijn handen vol aan. De kans is groot dat hij minder waarneemt dan wanneer hij zijn handen wat meer op de rug houdt. Zou hij dat wel doen dan is zijn inzet niet gericht op "verborgen problemen" (het strategische deel), maar op *betekenissen*: waar geeft dit kind om? Wat kan het verliezen? Wat mag ik voor dit kind zijn? Wie zijn wij voor elkaar? Wat doet het met mij wat ik

hier zie? Of, eveneens spannend, wat zie ik eigenlijk niet? Het gaat over dit speciale kind, maar eveneens over hemzelf. In de hulpverleningspraktijk gaat het steeds over het duiden van betekenissen, omdat je zó misschien leert zien wat er voor iemand "op het spel staat" (zoals Baart dit formuleert in *Een theorie van de presentie*). Goede werkers kunnen door dicht bij mensen te blijven hen ondersteunen. Zij erkennen in hun aandacht de ander. Dat lijkt eenvoudig, maar het is in veel omstandigheden (een probleemwijk of een ziekenhuisafdeling) héél wat als je daarin slaagt! De presentiewerker heeft inderdaad een open agenda, maar niet in zijn bedoeling (die is duidelijk: goede zorg geven); wel in zijn aandacht.

Bootsma schreef eerder een boek over evenwichtige aandacht in het professionele handelen van sociaal agogische hulpverleners (Bootsma, 2002): je moet je (technisch-methodische) vakkennis zorgvuldig mixen met je persoonlijke kennis, met je opvattingen en waarden. En dat is volgens ons precies wat er gebeurt in het spel met de knikkers.

"Kun je een cijfer krijgen voor exposure?" (Ganzevoort, 2009)

Presentie komt op gang door exposure. Exposure is bedoeld om te ontdekken hoe je je betrokkenheid beroepshalve zo kan inzetten dat zij past bij de bewoners (zieken, ouderen, enzovoort) en hen ten goede komt. De globale leerdoelstelling bestaat eruit het werkveld "van binnenuit" te leren kennen en te

verkennen wat je persoonlijke mogelijkheden zijn tot afstemming op de doelgroep. Bootsma ziet de waarde daarvan, maar ziet vooral de radicaliteit van deze onderdompeling als pretentiefus en problematisch. Wat moeten zijn studenten hier nu mee? Agogisch-didactisch is exposure volgens hem niet uit te voeren binnen een school. Want (en hier citeert Bootsma Verhoeven): "Het oorspronkelijke is niet te doceren'. '(...) De school kan de kwalitatieve sprong naar oorspronkelijk inzicht, van het nuttige naar het beste eventueel voorbereiden, maar niet organiseren". (Bootsma, 2008, p. 89)

In het gedeelte over exposure komt de kritiek van Bootsma het sterkste naar voren. Hij voert in het bijzonder aan dat een dergelijke wijze van doen in werkelijkheid in zijn zuivere vorm niet voorkomt. Het klinkt mensen al (te) gauw mooi in de oren, maar ze onderschatten volgens hem de radicaliteit ervan. En het lijkt hem te storen dat Baart van een verlangen (naar menselijkheid) een methode maakt. Misschien hangt dit samen met een kijk op methodiek. Methodieken zijn instrumenten die je als zodanig gebruikt. Veel methoden rusten op een maakbaarheidsidee: het geeft de weg aan waarlangs je kunt herstellen/oplossen. Exposure rust op het tragische: veel van het leven is niet te herstellen, daar helpt geen hulpverlener aan. Exposure als methodiek zou vanuit een dergelijke maakbaarheidsdefinitie inderdaad een gotspe zijn.

Overigens zit de radicaliteit volgens ons niet eens zozeer in het *streven* naar een oprechte instelling, maar in het feit dat het zich pas vastzet als het daarin is geslaagd. Het wordt immers pas een relatie als de ander erop ingaat. En dat vooraf nooit zeker is of, waar of wanneer dat zal gebeuren. Waar voor veel hulpverleners de inzet stopt, of wordt opgegeven, begint het pas echt voor de presentiewerker. Dat is nogal afwijkend in omstandigheden waarin bijvoorbeeld aan (concurrerende) resultaatverplichtingen moet worden voldaan. Maar het is tevens erg inspirerend, laten we dat vooral niet vergeten.

Maar waarom is exposure niet te doen en zeker niet op school? Die gevoeligheid voor wat je aantreft in de praktijk blijft bij de schrijver toch steeds wat buiten beschouwing. Hij redeneert vanuit het perspectief van de opleiding (weliswaar is dat eveneens een leefwereldperspectief), met studenten die zich op het droge het vak eigen moeten maken, met docenten die vanuit allerlei kwalificaties moeten werken. Maar naar onze smaak is dat perspectief nogal statisch, intern gericht en een beetje verwachtingloos over wat er in dialoog en interactie tussen mensen kan ontstaan. Dat is jammer, want juist dat bewegelijke, dubbelzinnige benadert de dagelijkse praktijk het meest en in die spanning kan de praktische wijsheid van (beginnende) professionals ontstaan. Tijdens een studiemiddag in de hogeschool Windesheim zei een van de forumleden

BOOKS

treffend: "De tragiek die je als hulpverlener kunt ervaren van een ander is niet groter dan de tragiek die je van jezelf kunt ervaren". Daar moet je wat mee, dat vraagt zelfinzicht en responsiviteit.

Presentie gaat kennelijk niet vanzelf; je moet het beoefenen. De opleiding is een dergelijke oefenplaats. En waarom zou je dan de wijze waarop en de mate waarin studenten zich dit eigen maken niet kunnen beoordelen?

"Presentie laat zich niet methodisch hanteren" (Bootsma, 2009)

"Presentie is door en door problematisch, niet in haar pretentie, maar in de claim om die pretentie in professioneel handelen op methodische wijze te willen hanteren en praktiseren." (Bootsma, 2008, p. 128)

We keren terug naar de startvraag: kun je presentie leren? Bootsma wijst er op dat de presentietheorie leert dat je daar de praktijk voor nodig hebt. Inderdaad blijkt je kwaliteit als hulpverlener meestal pas in de confrontatie met het dagelijkse werk; daar moet alles wat is aangelegd en aangeboord en aangeleerd in een soort samenhang tot uitdrukking komen. En daar ontdek je in de relatie wat het goede is om te doen. Daardoor ontstaat steeds weer nieuwe kennis.

Zo bekeken levert de presentietheorie het normatieve reflectiekader en is de presentiebenadering de praktische vertaling. Deze is veel vloeiender: het helpt om het handelen te richten, maar altijd met insluiting van jezelf en de mensen die je aandacht

en hulp vragen. Maar dat onderscheid tussen theorie en benadering vindt Bootsma oneigenlijk. Hij zegt in feite: hou presentie "zuiver", als kritisch en onbegrensd afzetpunt. En blijf weg bij de methodische invulling met haar beheersende eindtermen. Het is namelijk buiten de professionele rol dat presentie tot haar recht komt. "Toewijding van de ene mens aan de andere (op presentie-wijze) verdraagt zich niet of nauwelijks met professioneel handelen" (Bootsma, 2008, p. 128). Hij concludeert dan dat het niet te doen is: presentie en professionaliteit sluiten elkaar in wezen uit.

Wat betekent nu de analyse van Bootsma? Allereerst is het een nogal droevige conclusie. Is de beroepsidentiteit van het sociale werk dan zonder idealen? En is het echt zo dat als "zuivere" presentie niet wordt bereikt, je presentie maar niet in methodische en didactische richtlijnen moet opnemen? Bootsma laat zien dat in de huidige beroepsopleiding de weerbarstige praktijk maar moeilijk is in te passen. Onze ervaring is dat de werkelijkheid inderdaad dubbelzinnig is, waarom zou dan de methodiek waarmee je die praktijk leert dat niet kunnen zijn? Het *professionele handelen* is door Baart weliswaar als problematisch aan de kaak gesteld (gebaseerd op wat baat en werkingskracht bleek te hebben in zijn onderzochte praktijken); *het leerproces* van presentie mag ons inziens wel wat meer de ruimte krijgen.

Stijn Verhagen, lector aan de Hogeschool Utrecht, stelde onlangs dat professionals wel erg vatbaar zijn voor economische en politieke zorglogica's (Verhagen, 2008). Het zou mooi zijn, denk je dan, als de presentiebenadering jonge hulpverleners kan helpen om de professionele logica te versterken. En dat zij niet alleen present zijn voor hun cliënten, maar tevens present stellen wat maatschappelijk ongepast is. Presentie is wat dat betreft goed thuis bij het maatschappelijk werk. Of zoals bijzonder hoogleraar Grondslagen van het maatschappelijk werk Geert van der Laan (2003) het stelt: "Interventies slagen pas goed in een bedding van presentie".

Er wordt door Bootsma impliciet een flink appèl op zorg en welzijnsorganisaties gedaan, immers zal uiteindelijk daar de verbinding gemaakt moeten worden tussen de persoon van de werker, de werkprincipes van presentie en de casuïstiek, zodat hulpverleners kunnen nadenken over hun handelen en hun intenties.

Maar hoe krijgt dit gestalte in de opleiding? Onze ervaring is dat presentie langs drie wegen wordt aangeleerd:

1. Uit instructie: een cursus, training, leer-gang, beraad
2. Uit ervaringen: van praktijken en gevallen, het eigen staan in het werk, experimenteren
3. Uit nabootsing: idolen en iconen, meesters; best practices; aanstekelijke verhalen, beelden

Om bij dat laatste te beginnen; een professional die de ander ten dienste wil staan zal behoorlijk goed op zichzelf moeten kunnen vertrouwen. Want de valkuilen zijn legio. Zo weten we maar al te goed dat het veilig kan zijn om je op te trekken aan modellen en protocollen. Die instrumentele kwaliteit is belangrijk maar onvolledig. Je kunt niet baas worden van iets dat in een relatie moet ontstaan. In de sociale opleidingen is presentie van waarde om het beheren van een relatie als kwaliteit te herkennen en om te leren werken vanuit de onderliggende waarden. Wat dan echt helpt is dat je als student wordt omgeven door *presente* docenten: docenten die hun studenten goed kennen, die als rolmodel kunnen fungeren en die kennis hebben van die brede rationaliteit die inherent is aan het hulpverleningsvak. Zij moeten hen inderdaad geen deugden willen aanleren in een module, zoals Bootsma op (2008, p. 87) veronderstelt.

Wat dan wel? Studenten kunnen zich oefenen in: waarnemen, perspectiefwisseling, kijken in leefwerelden en wat je daarvan kunt leren (stages, verhalen schrijven en analyses m.b.v. presentie), het leggen en onderhouden van een presente relatie, het opsporen van interne bronnen en standaarden, wijze van zelfreflectie, leermiddelen voor collegiaal beraad, de verhouding herkennen tussen wat werkt en kan versus wat past en hoort en in het vullen van een bagagezak met presentietheorie om het handelen straks in het werk (meervoudig) te kunnen verantwoorden.

BOOKS

Kortom, ook in de praktijk van het onderwijs kan presentie *beoefend* worden. Het schrale aandeel van presentie in het huidige lesprogramma doet vermoeden dat dit nu niet het geval is. Dit boek levert een mooie bijdrage aan het wegwerken van hiaten in het theoretisch kennisbestand. Maar de methodische toepassingsvragen liggen er nog steeds!

Laten de opleidingen de handschoen opnemen en de presentiebenadering verder uitschrijven.

NOTEN

- 1 Karin Runia werkt als onderzoeker bij het Landelijk Expertisecentrum Sociale Interventie (k.runia@lesi.nl). Daarnaast is zij verbonden aan de Stichting Presentie voor de ontwikkeling en het onderzoek van presentieprojecten.
- 2 Kitty van Elst is projectleider van het zwerfjongerenproject van Kwintes in Almere. In dit opvangproject worden jongeren met behulp van de presentiebenadering opgevangen en begeleid. (k.vanelst@kwintes.nl)
- 3 In samenwerking met de Stichting Presentie (www.presentie.nl) lopen verschillende initiatieven op dit gebied. Bijvoorbeeld aan de hand van de vraag hoe presentie is in te bedden in het HBO-onderwijs, universitair onderwijs,

nascholing en supervisietrajecten. Zie bijvoorbeeld de bundel *De presentiebenadering in het onderwijs. Handreikingen voor introductie en innovatie* (Wilken, 2006).

LITERATUUR

- Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Uitgeverij LEMMA BV.
- Bootsma, J. (2002). *Maatschappelijk werk in model. Over zorgvuldig hulpverleners en de drievoudige professionaliteit van maatschappelijk werkers*. Amsterdam: SWP.
- Bootsma, J. (2009, februari). *Past de presentiebenadering in 'de gereedheidskist'?* Studiemiddag Chr. Hogeschool Windesheim.
- Ganzevoort, R. (2009, februari). Voorzitter Studiemiddag Chr. Hogeschool Windesheim.
- Laan, G. van der (2003). Presentie als ingebedde interventie. *Sociale Interventie*, 12(2), p. 68–76.
- Verhagen, S. (2008, Mei). *Zorglocica's uit balans*. Lezing op het congres 'Zorg met passie, passie voor zorg', Zwolle.
- Wilken, J. P. (Red). (2006). *De presentiebenadering in het onderwijs. Handreikingen voor introductie en innovatie*. Werkgroep "Presentie & Onderwijs".